

«Den vittberömde och utmärkte herr baronen och riksskattmästaren Gustaf Bondes palats i Stockholm». Gravyr av Jean Marot ur Suecia Antiqua et Hodierna.

Bondeska palatset – ombyggnad för Högsta domstolen

Bondeska palatset, Högsta domstolens representativa säte i Gamla stan har under några år byggts om och restaurerats för att bland annat nå upp till dagens krav på tillgänglighet och säkerhet.

EVA GÖRANSSON, *Arkitekt SAR/MSA*

NÄR VI FICK uppdraget att anpassa Bondeska palatset till Högsta domstolens program och SFV:s tekniska standard ställde vi oss frågan: Är det ursprunget eller restaureringen från 1940-talet som ska vara utgångspunkt för våra antikvariska ställningstaganden?

BYGGNADSHISTORIK

År 1660 utnämndes Gustav Bonde till riksskattmästare. Hans nya ställning i landet krävde en representativ bostad i huvudstaden, något som familjens lilla stenhus på Riddarholmen inte levde upp till. Bonde förvärvade 1661 den mycket attraktiva och i stort sett obebyggda tomten bredvid Riddarhuset och anlätade dåtidens främsta arkitekter, Jean de la Vallée och Nicodemus Tessin d.ä, för att rita familjens nya residens.

Byggnadsarbetena påbörjades 1662

och avslutades i början av 1670-talet på grund av ekonomiska svårigheter. Gustav Bonde hade avlidit 1667 och hans änka Anna Kristina Person Natt och Dag fick fullfölja bygget. När arbetena lades ned saknades de södra flyglarna mot Riddarhustorget och förmodligen var delar av byggnaden fortfarande oinredda. Palatset bestod då av en central byggnadskropp med en souterrängvåning som fungerade som källare, en bottenvåning som var den egentliga bostadsdelen och en övre våning med en stor festsal och flera stora rum. Mot norr fanns två flyglar, varav den östra inreddes till änkans bostad. Arkitekturen var festlig och inspirerad av den franska renässansen och barocken med rusticerade kolossalpilastrar i jonisk ordning, festonger av sandsten under fönstren och romerska kejsarbilder på hörntornen. En betydelsefull del av arkitekturen

var yttertaken med branta takfall och kupoler.

Palatset var redan från början planerat att delvis hyras ut och Bondes änka bebadde endast en liten del av huset. På 1690-talet pantsattes huset och 1702 flyttade Kungliga biblioteket in efter att ha blivit hemlöst genom Stockholms slotts brand 1697.

Den 14 juli 1710 drabbas palatset av brand. Yttertaken och tornkupolerna samt den översta våningen på huvudbyggnaden förstördes, medan de bäge flyglarna undgick skador. Återuppbyggnaden var avslutad 1713 då Svea hovrätt flyttade in. Palatsets epok som privatbostad tog slut i och med att Stockholms stad förvärvade huset år 1730 för att flytta rådhuset hit från Stortorget. Kungliga biblioteket och Svea hovrätt flyttade ut samma år och huset genomgick en reparation. Stadens nya rådhus

invigdes den 7 februari 1732.

Palatset brann återigen den 19 december 1753. Branden pågick i nära ett och ett halvt dygn och i stort sett allt trävirke brann upp. Endast flygeln mot Riddarhuset, större delen av den andra flygeln, några rum i huvudbyggnadens bottenvåning samt souterrängvåningen undgick förstörelse. Räddningsarbetet inriktades på stadsarkivet som lastades över i pråmar på Riddarfjärden. Rådhuset fick flytta tillbaka till sina gamla lokaler vid Stortorget men staden beslutade sig för att bygga upp Bondeska palatset igen som rådhus.

Återuppbyggnaden leddes av stadsarkitekt Johan Eberhard Carlberg och Carl Johan Cronstedt. Huset byggdes på med en attikavåning och försågs med ett lågt valmat tak och trekantsgavlar mot norr och söder med rådhusklocka och urtavlor. Fasadernas utformning bi-

behölls men fick sannolikt en ny färgsättning med järnvitriolgul fasadliv och kimröksgrå detaljer. De under 1600-talet planerade men aldrig realiserade södra flyglarna byggdes 1758.

Få förändringar skedde under 1700-talets slut och under 1800-talet. På 1790-talet fick magistratssalen ny fast inredning utformad av Erik Palmstedt. Under 1800-talet blev rådhuset allt mer trångbott och under lång tid planerades för nybyggnad. Först 1915 stod det nuvarande Stockholms rådhus klart på Kungsholmen. Bondeska palatset fick då i stället hysa olika kommunala verksamheter och förföll allt mer. På 1920-talet föreslogs att huset skulle rivas och ersättas med en öppen plats, men detta avstyrdes. En större fasadrenovering utfördes omkring 1925 under ledning av arkitekt Erik Fant och konsthistorikern Martin Olsson. Husets förmodade ur-

sprungliga 1600-talsfärgsättning i vitt och grått återställdes.

En ny rättegångsbalk som trädde i kraft 1948 innebar att Högsta domstolens mål inte enbart skulle behandlas skriftligt utan även genom muntliga förhandlingar. Detta ställde nya krav på domstolens lokaler, varför staten beslutade att Bondeska palatset skulle förvävas och byggas om för HD.

HÖGSTA DOMSTOLEN OCH IVAR TENGBOM

Ansvarig för ombyggnaden, som utfördes 1948–49, var arkitekt Ivar Tengbom. Av det nedgångna före detta rådhuset skapades en högtidlig domstolsbyggnad där delar av husets olika tidsskeden fick bilda ram kring rummens nya funktioner. Ombyggnaden var med dagens syn inte särskilt varsam, men Tengbom såg förbi förfall och stil-

Ovan. Pausrum i souterrängvåningens 1600-talsvalv.

Till höger. Palatsets centrala trapphall med bevarad inredning och armaturer.

blandningar och organiserade lokalerna utifrån byggnadens förutsättningar. Färgfragment och dekorfragment utnyttjades för att skapa en trovärdig färgsättning, i huvudsak dock målad med moderna 40-talsfärger. Ett fåtal rum återställdes till ett förmodat ursprungligt skick. Äldre inredningsdetaljer kompletterades med nygjorda kopior så att stora delar av interiören fick en anda av 1700-tal. I stort sett alla tillägg från 1800-talet avlägsnades, liksom samtliga spisar och kakelugnar.

Trapphuset ändrades i de övre planen och gavs en 1600-talsmässig karaktär men med ett modernt tillägg i form av ett ljusinflödande glastak. Två stora sessionssalar inreddes genom bibehållande av befintliga 1700-talsinredningar som kompletterades och delvis flyttades om för att skapa funktionella rum. I den översta våningen skapades två biblioteksgallerier. Med dåtidens krav på modern teknik infogades ventilation, el/telekanalisation och nya hissar på ett osynligt men mycket genomtänkt sätt, dock på bekostnad av öppna spisar, kakelugnar och mittdelens ljusgård. På den norra gården anlades en trädgård som fick karaktären av en förenklad barockträdgård med klippta häckar och fontäner.

De gedigna materialen var viktiga element i upplevelsen av byggnaden. Interiören präglades av enkelhet men med hög kvalitet i alla material. Interiören präglades också mycket starkt av all lös inredning skapad av Carl Malmsten och Märta Måås-Fjetterström.

OMBYGGNADEN 2001-04

Efter drygt femtio år i byggnaden och efter en rad ändrade förutsättningar med bland annat färre förhandlingstillfällena och en önskan att samla hela Högsta domstolens verksamhet (kansli och arkiv har haft lokaler på Munkbron) satte planeringen igång 2001. Ombyggnaden har omfattat invändig omorganisation med vissa mindre ombyggnader och omdisponeringar av lokalerna, en fullständig modernisering av alla installationer, invändig ytskiktsrenovering, utvändigt fasadrestaurering samt åtgärder för högre säkerhet, förbättrad tillgänglighet i och till byggnaden och ökad brandsäkerhet.

Rekonstruktion har varit strävan vid många ombyggnader och restaureringar under senare år. I Bondeska palatset var redan 1600- och 1700-talen återskapade men med Ivar Tengboms och 1940-talets restaureringssyn. Med historien som bakgrund och Högsta domstolens stolta inställning till sin byggnad valde man att bevara Tengboms idéer och tydliggöra det han skapade 1949. Vi har i ombyggnaden av Högsta domstolen försökt fortsätta i hans fotspår. Man kan säga att det är en ganska osynlig ombyggnad/restaurering. Vissa tillägg och förändringar har vi av naturliga skäl varit tvungna att göra och dessa kan beskrivas som avläsbara tillskott utformade i samklang med Tengboms material och noggrannhet.

De få helt nya delarna i Bondeska palatset har utformats i ett enkelt och modernt formspråk. Det gäller till exempel det nya vindfånget i huvudentrén. Det mycket nätta vindfånget från 40-talet var för litet, och ny teknik och nya säkerhetsarrangemang var svåra att infoga i Tengboms nästan möbellika snickeri. I stället möts vi i dag av ett generöst uppglasat vindfång med all kanalisation till kortläsare, porttelefoner och dataanslutningar helt inbyggda i vindfångets raka ekprofiler. Som en vänlig gest till besökarna finns också en liten bänk med en enkel läderdyna att sitta och vänta på.

Personalutrymmen i form av paus/lunchrum låg sedan tidigare i byggnadens souterrängplan. För dagens användning med kaffeautomater och möjlighet att värma mat har ett nytt kök passats in i ett av våningens valvslagna rum. Standardinredning i vitt och ek samsas med de ursprungliga materialen samtidigt som den mycket svåra akustiken avsevärt har förbättrats, nästan osynligt, med modern akustikputs i 1600-talsvalven.

I toalettutrymmena har målade väggar och 40-talets enkla sintrade klinkerplattor på golven ersatts av mosaik, ett modernt material både på 40-talet och nu.

En före detta sessionssal har omvandlats till bibliotek. För att utnyttja takhöjden har en del av rummet kompletterats med ett nytt entresolbjälklag i stål och ek. Konstruktionen står på bjälklaget med ett fåtal infästningar i väggarna och är på det sättet möjlig att ta bort då användningen ändras.

Ett påtagligt inslag i byggnaden är de av Tengbom formgivna armaturerna, så gott som alla specialritade med både historiska förebilder och rena 40-talsformer. För att tillgodose dagens krav på arbetsbelysning i kontorslokaler har alla kontorsrum fått nya effektiva armaturer. De är valda med omsorg och studerade ur belysningshänseende och som ljuspunkter i interiören sedda utifrån. I alla allmänna lokaler, korridorer och kopieringsrum har vi försökt återanvända de gamla armaturerna. Elinstallationerna har renoverats och byggts om för nya ljuskällor och där dessa inte har räckt till har vi valt nya i samma formspråk och material.

All kanalisation för el, data och tele har lagts i en ny golvkanal. Tengboms tillägg i form av uppreglade moderna 40-talsparkettgolv gjorde det möjligt för oss att infoga nya el/datainstallationer på ett osynligt sätt, genom att bygga en kanal under parketten mellan reglarna. För att vara åtkomligt vid utbyte och komplettering av kablar har locket av parkett utformats som en lucka infälld i golvet med en smal mässingslist som kant. Alla uttag för telefoner och datorer finns sedan samlade i en uttagsbox som placerats i anslutning till arbetsplatsen.

Parkettgolven i kontorsrummen var på 40-talsmanér lagda i fallande längder helt utan friser, medan golven i ses-

Projektleddning Helena Lennartsson, WSP Management
Hyresgäst Roland Alfredsson, Domstolsverket;
 Leif Thorsson, Unto Komujärvi, Åke Dembrower,
 Kristina Levelind m.fl, Högsta domstolen
Arkitekt och antikvarie AIX Arkitekter AB
Landskapsarkitekt AJ Landskapsarkitekter
Konstruktör WSP Byggprojektering
VVS-konsult Bengt Dahlgren AB
EL-konsult Electro Engineering AB
Hisskonsult LF hisskonsult AB
Brandskydd Brandgruppen AB
Byggledning Tibi Stockholm AB
Byggentreprenör Q-gruppen AB
Fasadentreprenör Puts & Plattsättnings AB och
 Stenkonserveratorn Reinhold AB
Antikvarisk kontroll Stockholms stadsmuseum
Inredning, på uppdrag av Domstolsverket Creo
 Arkitektkontor AB
Fotograf Cina & Anneli Fotografer AB

sionssalar och föredragningsrum var mönsterlagda med breda friser och stora fiskbensmönster. Allt detta har behållits och golven är också lackade för att behålla 1940-talskaraktären.

Ventilationen är avsevärt förbättrad även om den inte når upp till dagens nybyggnadsnormer. Vi har i många fall lyckats återanvända 40-talets murade kanaler, men även kompletterat med moderna spirokanaler dolda under befintliga eller i några fall nya fasta undertak. De nya ventilationsaggregaten har placerats i huvudsak på vindar men även i en källare, utspridda i det stora

huset för att få så korta dragningar som möjligt.

I stort sett alla invändiga ytskikt på väggar, tak och golv har renoverats. Snickerierna var på många håll i relativt gott skick. För att inte lägga på tjocka lager med färg i onödan valde vi att där så var möjligt endast fintvätta och bättra snickeriernas målning. Mer slitna delar har dock målats om med modern lackfärg i samma glans som 40-talsfärgen. I Tengboms byggnadsbeskrivning står det att kontorsrumsväggar skulle målas med Kåbecit. På Måleriyrkets museum hittade vi en standardfärgkarta från 1949 där färgen beskrivs som en «syntetisk emulsionsfärg». Framskrapade originalkulörer har gått att härleda till färgkartan och har i många rum återskapats med motsvarande färgtyp.

Väggar och tak i trapphallar var ursprungligen vitkalkade men har under årens lopp målats om med latexfärg. Här var det alltså svårt att återgå till Tengboms färgtyp utan att putsa om. Dessa delar har nu målats om med latex, dock så matt som möjligt för att bättre efterlikna den ursprungliga kalkfärgen. En fullständig färgborttagning och återgång till kalkfärg lämnar vi till nästa restaurering, då förhoppningsvis tekniken för borttagning av latex har förbättrats.

FASADER OCH GÅRDAR

Exteriört har byggnadens fasader restaurerats. 1940-talets puts har inte varit helt lätt att komma överens med. Cementinblandning i kalkputsen har vid flera fasadrestaureringar skapat avfärgningsproblem. Kanske har trafiken och dess nedsmutsande effekt också haft sin inverkan. Efter många expertutlåtanden och till slut myndighetsgodkännande har fasaderna avfärgats med en för vår tid modern kalkfärg där vidhäftningen förbättrats genom inblandning av cellulosalim. Alla stenlister, takfot och fönsteromfattningar har målats i traditionell linoljefärg medan all dekorativ sten i form av festonger, baser och kapital har lämnats omålade precis som på 1940-talet. Färgsättningen är den förmodade ursprungliga som togs fram på 40-talet.

Även gårdarna har setts över. Den södra gårdens stenbeläggning är omlagd och kompletterad medan den norra gården endast delvis har behövt kompletteras.

Brandsäkerhet och tillgänglighet är

vår tids stora utmaningar. Genom att förlänga en interntappa och komplettera med nya stålglaspartier har vi delat upp byggnaden i många brandceller och ordnat utrymning på ett fullgott sätt. Med en större hisskorg och breddade hissdörrar i en av 1940-talets hissar när man nu alla plan i byggnaden även med rullstol. För att öka tillgängligheten har souterängplanets entrédörr breddats och kompletterats med utvändig ramp och invändiga trappliftar. Den södra stenbelagda gården har kompletterats med nya ramper och ny handikapparkeringsplats, infogade i Tengboms symmetriska mönsterläggning.

Alla detaljer har preciserats på ritning och i beskrivningar och noggrant genomförts av skickliga hantverkare på plats. Alla svårigheter och problem har diskuterats och lösts på möten tillsammans med bygglidare, entreprenörer, konsulter och beställare. Duktiga entreprenörer och förstående beställare har varit viktigt för ett gott slutresultat.

Det samlade intrycket av byggnaden är den långa historiska bakgrunden som man tydligt känner när man rör sig runt på Högsta domstolen. Man känner också tyngden av alla beslut som fattas, alla öden som bestäms och som kanske kommer att styra vår framtid.

Vi är också måna om att historien ska gå framåt, att byggnader och miljöer ska användas. Genom den nu avslutade ombyggnaden och upprustningen av Högsta domstolen hoppas vi att verksamheten länge ska kunna leva vidare i sina representativa lokaler.

Vi hoppas att vi härmed har bevarat en relativt ung restaurering som med klåfingrighet hade kunnat förvanskas eller förringas och därmed blivit en utsudd epok i Gustav Bondes palats. **KV**

Lilla bilden. Ordförandens rum – ett exempel där Tengboms färgsättning skrapats fram och återskapats.

Ovan till höger. Nuvarande sessionsalen var ursprungligen magistratssal ritad 1791 av Erik Palmstedt. Inredningen från 1949 är nu moderniserad, delvis flyttad och anpassad till dagens användning.

Nedan till höger. Fasaderna har färgats av med kalkfärg. Stenarbetena i takfot och fönsteromfattningar har målats med traditionell oljefärg medan festonger, baser och kapital lämnats omålade precis som vid 1940-talets restaurering.

